

DOĞU TÜRKİSTAN'IN KIRGIZ TARİHİNDEKİ YERİ

Place of East Turkestan in the History of Kyrgyz People

Abdurasul ISAKOV*

Özet

Asya'nın merkezinde yer alan Türkistan'ın doğu kısmı eski devirlerden beri Türklerin yurt edindiği bölgelerden biridir. Kırgızlar da Hunlardan itibaren Doğu Türkistan'ı ana yurtları olarak bilmektedirler. Kırgızlar, MS V. yüzyılda Doğu Türkistan'dan Yenisey havzasına göç etmişlerdir. Kırgızların bir kısmı IX. yüzyıldan itibaren yeniden Doğu Türkistan'a gelmeye başlamıştır. Kırgızların kökünü araştıran bilim adamlarının tamamı, tarihin çeşitli dönemlerinde Kırgızların Doğu Türkistan'da yaşadıklarını kabul etmektedirler. Kırgız tarihini Doğu Türkistansız izah etmek mümkün değildir.

Anahtar Sözcükler: Doğu Türkistan, Kırgızlar, Kırgız tarihi.

Abstract

Since ancient times East Turkestan, which is located in the centre of Asia, has been one of the homelands of Turks. Kyrgyzs consider East Turkestan as their homeland since the Hun period. In the V century Kyrgyzs emigrated from the East Turkestan to the Yenisei basin. From IX century some tribes of Kyrgyzs began to move to East Turkestan. All of the scientists researching the origin of the Kyrgyz people agree on that Kyrgyzs had lived in East Turkestan in different periods. It is not possible to explain the history of the Kyrgyzs without East Turkistan.

Keywords: East Turkestan, Kyrgyzs, history of Kyrgyzs.

Giriş

Türk halkları tarihin eski devirlerinden bu yana Avrasya'nın geniş topraklarında konargöçer hayat tarzını benimseyerek yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Onlarca büyük devlet kuran Türkler bu coğrafyadaki yerleşik hayat tarzını benimseyen milletlerle de sürekli temas hâlinde olmuşlardır. Türklerin tarih boyunca mekân tuttuğu yerlerin merkezine yabancılar tarafından *Türkistan* denilmiştir. *Türklerin ülkesi* anlamına gelen Türkistan, coğrafi olarak Doğu ve Batı Türkistan olarak ikiye ayrılabilir. Bizim bu makalede anlatmak istediğimiz Türkistan'ın doğu¹ kısmı ve buranın en eski Türk halklarından olan Kırgızlar açısından önemidir.

* Dr., Ankara Üniversitesi, Ankara-TÜRKİYE, E-posta: rasulaali@gmail.com

¹ Doğu Türkistan tabiri Rusların Orta Asya'yı ele geçirmelerinden sonra, onlar tarafından ortaya atılmış siyasi bir tabirdir (Grjimaşlo. 1982:305). Önceleri buraya Altışehir (Kaşgar, Yarkent, Aksu, Hotan, Uç Turfan, Kuça) olarak adlandırılmışken Yakup Beg'in Turfan'ı ele geçirmesiyle Yedişehir olarak da adlandırılmıştır. Bazı kimseler Kurla (Karaşehir) şehrini yedinci şehir olarak kabul ederler. Doğu Türkistan'ın güneyi için Avrupalılar "Kaşgariya" tabirini kullanmışlar. Çinliler eskiden Kaşgariya için Küçük Buhara anlamını veren "Nan-Lu" ve Uyguristan anlamına gelen "Hoybu", Cungariya için "Beylu" tabirlerini kullanmışlardır (Valihanov 1985:363- 364). Cengiz Han, Çagatay Han dönemlerinde bölgeye Moğolca "Güney" anlamına gelen "Manglay Sübe" adı kullanılmıştır. Ch'ingliler 1878'de bölgeyi ikinci kere zapt ettikten sonra, "Yeni Sınır" manası taşıyan

Doğu Türkistan tarih boyunca Soğdların, Tibetlilerin, Moğolların ve Çinlilerin de yurt edinmek istedikleri bölge olmuştur. En eski Türk boylarından Kırgızların, tarihin çeşitli dönemlerinde Doğu Türkistan'ın çeşitli bölgelerinde yaşadıkları görülmektedir. Bu çalışmada milattan önceki dönemlerden başlayarak milattan sonra X. yüzyıla kadar geçen süreçte Kırgızların Doğu Türkistan coğrafyası ile bağlantıları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Eski Kırgızların Ana Yurdu Olarak Doğu Türkistan

Kırgızlar, Türklerin cetlerinden sayılan Hunlar devrinde yaşamış, köklü Türk halklarından biridir. *Han Hanedanlığı Tarihi'nde*, "Daha sonra kuzeydeki Hun-yü, Ch'ü-she, Ting-ling, Ko-k'un (Kırgız) ve Hsin-li ülkeleri (Mo-tu'ya) tâbi olmuşlardı. Bu şekilde, Hsiung-nu soyluları ve devlet büyüklerinin hepsi Mo-tu'ya itaat etmişler, onu akıllı ve değerli (bir kişi) olarak kabul etmişlerdir" şeklinde yazılıdır (Onat vd. 2004:9).

Milattan önceki dönemlere ait Kırgızlarla ilgili diğer bir bilgi Hun hükümdarı Chih-chih ile bağlantılıdır; "Chih-chih, Wu-sun ordusunun kalabalık olduğunu görmüş, elçisi de geri dönmeyince, askerlerini toparlayarak Wu-sunlara karşı saldırıya geçmiş (ve) onları yenmişti. Sonra da kuzeyde Wu-chieh'lere saldırmış ve Wu-chieh'ler teslim olmuştu. Askerlerini batıya yollayarak Chien-k'un'ları (Kırgızları) yenilgiye uğratmış, kuzeyde (de) Ting-ling'lere boyun eğdirmiş, (böylece bu) üç kavmin toprağını (kendisine) katmıştı. Birkaç defa Wu-sun'lar üzerine ordu yollayarak saldırmış ve her seferinde onları yenmişti. Chien-k'un'ların (bulunduğu yer) doğuda Ch'an-yü'nün merkezine 7000 li (- 2905 km), güneyde Chü-shih (Şehir Devleti'ne) 5000 li (-2075 km) uzaklıktaydı. Chih-chih buraya yerleşerek (kendisine) başkent yapmıştı." (Onat vd. 2004:58)

Bilim adamları bu bilgilerden yola çıkarak Kırgızların ilk yurdunu tespit etmeye çalışmışlardır. Bu çalışmalarda iki fikir öne çıkmıştır. Barthold'un başını çektiği bir grup akademisyen, Kırgızların eski yurdunun günümüz Moğolistan'ındaki Kırgız Nor Gölü çevresi olabileceği fikrini ortaya atmışlardır. Borovkova ve diğer bazı bilim adamları ise Kırgızların ilk yurdunun günümüz Doğu Türkistan'ındaki Boro Horo dağ silsilesi üzerinde olduğu fikrini inanılır deliller ortaya koyarak ileri sürmüşlerdir.

Barthold, Hunların ordasını Orhun ve Tula deryalarının bulunduğu bölgeye yerleştirir. O dönemde 1li, 3/1^{verste}² eşit geldiğinden Kırgızların; Yenisey bölgesinde değil Kırgız Nor Gölü'nün etrafında yaşıyor olmaları gerektiğini söyler (Barthold 1997:18; Karayev 2008:75). Kiselev de Barthold ile aynı fikirdedir (Kiselev 1951:315). Daha sonra Kızlasov da bu fikri desteklemiştir (Butanayev-Hudyakov 2000:58). Kırgız tarihçilerinden Karayev de Kırgızların en eski yurtlarının kuzeybatı Moğolistan'daki Kırgız Nor Gölü'nün çevresi olduğunu, Hunların baskısı sonucunda Minusin (Minusinsk) bölgesine göç ettiklerini ve Eski Yenisey Kırgızlarının ilk vatanlarına Tsigu'nun yönetimi altında yerleştiklerini belirtir (Karayev 2008:77). Gerçekten de en eski Kırgız yurdu Kırgız Nor Gölü çevresinde miydi? Yoksa bu konuda ilk olarak Barthold gibi bir tarihçinin Kırgızların, Kırgız Nor Gölü etrafında yaşıyor olmaları gerektiğini ileri sürmesi; diğer bazı bilim adamlarının daböyle düşünmesinde etkin bir rol oynamış mıydı?

Tarihte Hunların birkaç ordasının olduğu bilinmektedir. Daylin Ordası, İnşan Dağları'nın güneyinde, Day Sınır Eyaleti'nin karşısında bulunuyordu. Lunchen Ordası ise Huanhe Nehri'nin kenarındaydı (Taskin 1973: 83). Kızlasov, Lunchen'in Orhun Nehri'nin kenarında, Hedunchen şehrinin yakınlarında olduğunu savunur (Kızlasov 1984: 14).

"Şıncañ" ismini vermişlerdir ve bu isim günümüzde de kullanılmaktadır (Saparaliyev 1999:41); Vahidi, bölge için Uyguristan adının kullanılmasının daha doğru olduğunu deliller ile ortaya koymaya çalışmıştır (Vahidi 1995).

² 1.07 km uzunluğunda Rus ölçü birimi (Yudahin 2000:71)

Hudyakov ise, "Fakat Hedunchen şehrinin Gobi'nin güneyindeki Ezdin Göl vadisinde olduğu bilinen bir hadisedir. Bundan yola çıkarak Hunların üçüncü bir Ordası'nın da bu vadiye olduğunu söyleyebiliriz. Çeşi ise bilindiği gibi Turfan'daydı. Chih-chih'in katıldığı olaylar, Kırgızların MÖ I. yüzyıl sonlarında Doğu Türkistan'da yaşadıklarını ispatlamaktadır." demektedir (Hudyakov 1996:185).

L. A. Borovkova, yukarıda belirtilen görüşe dayanarak, MÖ I. asrın ortalarına doğru Kırgızların, Dzosotın-Elisun çölünün batı taraflarında, Karaşar- Manas şehri sınırları dâhilinde ve diğer yerlerde, Boro Horo dağ silsilesi üzerinde yaşadıklarını ispatlamaya çalışmıştır (Borovkova 1989:61- 62). Borovkova, Chih-chih ile ilgili geçen tarihî bilgiyi şu şekilde aktarır: "Chih-chih askerleriyle Uysunları yerle bir etti. Sonra onların kuzeyindeki Utszeleri itaat altına aldı. Onların askerlerini kendisine katarak batıya yürüdü ve Tszangunları (Kırgızlar) bozguna uğrattı. Tszangunların 7000 li doğusunda Hun Ordası (merkezi), 500 li güneyinde ise Çeşi var. Chih-chih Tszangunların topraklarına yerleşti." (Borovkova 1989:61) Bize göre de Hudyakov ve Borovkova'nın görüşleri daha mantıklı gözükmektedir.

Çin tarihçisi Ban Gu, Kırgız Devleti'ni "Go" (Padişahlık) terimi ile kaleme almıştır (Kırgızdardın Cana Kırgızstandın Tarihî Bulaktarı 2003:16; Osmonov 2013:153). Dolayısıyla bu bilgi Kırgızların MÖ 56 yılında, Hunların zayıflamasından yararlanarak ilk bağımsız devletlerini kurmuş oldukları fikrini de akıllara getirmiştir (Osmonov 2013:153). Aslında Mo-tu'nun Kırgızları itaat altına aldığı hesaba katılacak olursa, bu devletin Kırgızların ilk bağımsız devleti olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Bizce ilk bağımsız Kırgız Devleti Mo-tu'nun itaat altına aldığı devlettir. Hunların zayıflamasıyla (MÖ.56) Kırgızlar bir kez daha bağımsızlıklarına kavuşmuş olmalıdır.

Kırgızlar III. yüzyılda "He-ku/Kegu" adıyla Tele olarak anılan boy birliklerinin arasında görülür. Onların yaşadıkları yerler, "Batıda İu'dan kuzeyde Yansi (Karaşar), Bayşan tarafına kadar" ve "Yansi'den batıya Ak Dağlara kadar" verilir (Suprunenko 1974:239). Tang Devleti kaynaklarında, "He-ku (Kırgızlar) eski Gyan Gun Devleti'dir. Sınırları Hami'den batıya ve Karaşar'dan kuzeye doğru Pai-shan (Ak Dağ)'ın kuzey eteklerine kadar" olarak geçer (Biçurin 2004:74). Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere milattan önceki devirlerden başlayarak milattan sonraki III. yüzyılda da Kırgızlar Doğu Türkistan topraklarında ikamet etmeye devam etmişlerdir.

San Go Chi'nin 30. paragrafında, "Tszyankun (Kırgız) Devleti Kang-kü'nün (Kanglı) kuzeybatı tarafında bulunuyor. Seçilmiş 30 bin askeri vardır. Hayvancılıkla uğraşırlar. Bununla birlikte samur-susamuru çoktur. İyi cins atları bulunuyor. Ding-ling toprakları Kang-kü'nün kuzeyinde" deniliyor (Kırgızdardın Cana Kırgızstandın Tarihî Bulaktarı 2003:17).

XX. yüzyıl başlarında yaşayan Kırgız tarihçisi Belek Soltonoyev, "Kırgızların en eski yerleşim sahaları; Yenisey nehri,³ Altay, Sayan, Tanrı Dağları, Pamir, Koton (Hotan) Dağları'nın aralarında yer alan alanlar ve nehir çevreleridir" şeklinde açıklamaktadır (Soltonoyev 1993:5).

Eski Kırgızlarla ilgili Çin kaynaklarında, "Juan-Juan hanı Gejogay Han Hulyuy, kuzeyde Hivey (Shih-weiler) ve Yegu (Kırgız) topraklarını hâkimiyeti altına aldı, doğuda Piliçen bölgesinde oturanları bozguna uğrattı" deniliyor (Biçurin 1950:188). Malumata bakılırsa, Kırgızlar V. yüzyılda Juan-Juanların saldırısına uğramıştır. Belki de bundan

³ Yenisey Nehri'nin yerel Türkçe lehçelerdeki adı Uluğ Kem, Hem Sug (Büyük nehir) idi. Yenisey isminin nehir anlamına gelen Evenkçe "ene" ve Ketçe "ses" kelimelerinin birleşmesi sonucu ortaya çıktığını belirtenler de var (Pospelov 2008:183); E. Buharalı, İslam coğrafyacılarının "Minhaz" dedikleri nehrin Yenisey Nehri olabileceğini yazar (Buharalı 1985:91).

dolayı Kırgızlar Minusin bölgesine göç etmişlerdir. Hudyakov'un fikrinde, Doğu Türkistan'da yaşayan Kırgızlar Yenisey'e takriben V. yy.- VI. yy. ilk yarısında Juan-Juanlar ile Tele boyları arasındaki savaşlar esnasında göç etmiştir (Butanayev-Hudyakov 2000:65).

Şimdiye kadar verdiğimiz tarihî kaynaklarda Kırgızların Mete devrinden MS V. yüzyıla kadar Doğu Türkistan topraklarının çeşitli bölgelerinde yaşadıklarını ve daha sonra çeşitli sebeplerle Yenisey havzasına göç ettikleri anlaşılmaktadır.

Kırgızların Doğu Türkistan ile ilişkileri bununla da sınırlı değildir. IX. yüzyıla gelindiğinde Kırgızlar, daha Göktürk döneminden itibaren arzusunu çektikleri bozkıra hâkim olma amaçlarına çok yaklaşmışlardır. Uygur Devleti'nde yaşanan iç buhranlar da Kırgızların elini güçlendirmiştir. Uygur kağanının Kırgızlara karşı gönderdiği komutanlardan, Ediz boyu yöneticisi Küllüg Baga Kırgızlar tarafına geçerek Uygur kağanının başkenti Ordu Balık'ı 840⁴ yılında bastırtır. Bozkırdaki hâkimiyet Kırgızların eline geçer.

Daha sonra Uygurları takip eden Kırgızlar Doğu Türkistan'a kadar geldiler. Kırgızlar, Doğu Türkistan'daki Beş Balık ve Kuça şehirlerini 841-842 yılında, Ansi ve Beytin'i 843 yılında zapt ettiler(Kızlasov 1981:34). Kırgızların Doğu Türkistan düzlüklerine kadar indiklerini teyit eden belge, Kum Tur (Tör) öreninde bulunan "Efsanevi sahne" fragmanıdır. Hudyakov'a göre, bu sahnede, zırhlı Kırgız askeri beyaz elbiseli şehirli birisine evinde saldırmaktadır ve şehirli büyük ihtimalle Uygur olsa gerektir(Hudyakov 1979:105-109). Tarihî yazılı kaynaklar haricinde, sanat eserlerinde de Kırgızların IX. yüzyılda Doğu Türkistan'a kadar geldiklerini tasdik eden belgelerin bulunması sevindirici bir durumdur.

840 yılındaki Uygur zaferinden sonra Kırgız toprakları doğal olarak hızla genişlemiştir. Çin kaynağı Tang Shu'da genişleyen Kırgız toprakları hakkında şu bilgiye yer verilir: "Hyagas (Kırgız) güçlü bir devlet. Toprakları Türklerinki (Birinci Göktürk Kağanlığı) kadar büyüktü... Doğuda Kurıkanlara (Baykal ötesi), güneyde Tibet, güneybatıda Gelolu'ya (Karluk) kadar uzardı."(Kırgızdardın Cana Kırgızstandın Tarihî Bulaktarı 2003:51) Mehmet Saray da Kırgızların sahip oldukları sınırları şu şekilde verir: "Kırgızlar daha sonra doğuda Baykal, güneydoğuda Çin ve Kansu bölgesine, güneybatıda bugünkü Doğu Türkistan'a ve Tanrı Dağları'na, kuzeybatıda İrtiş ve Tom ırmaklarının aktığı vadilere ve Altay Dağları istikametinde..." topraklarını genişletmeye başlamışlardır(Saray 2004:24).

Müslüman kaynakları da Kırgızların IX. yüzyılda Doğu Türkistan topraklarına kadar geldiğini yazmaktadır. Hudud al-Alam'da, Kırgız topraklarının batıda Doğu Türkistan'a kadar genişlediği şöyle belirtilir: "Kaşgar, Çin bölgesi dâhilinde ama orası Yağmaların, Tibet'in, Kırgızların ve Çin'in arasında bulunuyor. Kaşgar yöneticileri eskiden Karluklardan veya Yağmalardan olurdu."(Kırgızdardın Cana Kırgızstandın Tarihî Bulaktarı 2003:63) Hudud al-Alam'ın 982-983 yıllarında kaleme alındığını hesaba katarsak, Tang Shu'daki bilgilerin de aynı döneme ait olduğunu düşünebiliriz. İdrisi'nin haritasına atıf yapan Buharalı ise, Kırgız yurdunun kuzeyinde Bahrul Şarkiyu'l-muzlim (Kuzey Kutbu), güneyinde Dokuz-oğuz, doğusunda Çin, batısında Kimek ve güneybatısında Karluk ülkelerinin yer aldığını belirtir(Buharalı 1985:86). Görüldüğü gibi, Kırgızlar V. yüzyılda çeşitli sebepler ile ayrıldıkları Doğu Türkistan topraklarına IX. yüzyılın 40'lı yıllarından itibaren yeniden gelmeye başlamışlardır. Avrasya bozkırında

⁴ G. P. Suprunenko, bazı Çin kaynaklarında bunun 838 yılında gerçekleştiği bilgisini verse de genel kanaat olayların 840 yılında gerçekleştiği yönündedir (Suprunenko1975:62); Gömeç, olayın 839 yılı sonlarında olduğunu bildirir (Gömeç 2011:60); Yuan Sülalesi tarihinde 843 yılı verilir (Kırgızdardın Cana Kırgızstandın Tarihî Bulaktarı 2003:270).

genelde göçler doğudan batıya doğru olmuştur. Kırgızların IX. yüzyıldan sonraki göçlerinin çoğu Ötüken ve Minusin bölgesinden Türkistan coğrafyasına olmuş ve zamanla Kırgızlar burada çoğalarak günümüz Kırgız halkını oluşturdular. Günümüz Kırgız halkının oluşmasında Doğu Türkistan topraklarının önemi büyüktür.

Kırgızların Menşei Meselesi ve Doğu Türkistan

Türk tarihi alanında *Kırgızların menşei* meselesi öteden beri bilim adamlarının nihai bir fikir birliğine varamadığı konudur. Kırgızların Güney Sibirya, Moğolistan ve Türkistan gibi geniş coğrafyada yayılarak yaşamaları da sorunun çözümünü zorlaştıran sebeplerden biridir. Bundan dolayı burada Doğu Türkistan, Güney Sibirya, Sayan Dağları ve Moğolistan topraklarında yaşayan konargöçer bir halkın menşeiini açıklamaya ve Kırgızların Doğu Türkistan ile olan bağıntı ortaya koymaya çalışacağız.

Kırgız halkının menşei ile ilgili bilim adamlarının görüşlerini genel olarak ikiye ayırabiliriz. Birinci görüşe göre Kırgızlar Tanrı Dağları'nın veya Türkistan'ın yerli halkıdır. İkinci görüşe göre ise Kırgızlar günümüz Kırgızistan topraklarına Sibirya'dan göç ederek gelmişlerdir. İki teori de kendi içinde çeşitli hipotezleri barındırır. Mokeev'in sınıflandırmasına göre, birinci görüş kendi içinde ikiye, ikinci görüş de altıya ayrılabilir(Mokeev 2010:10-15).

Kırgızların yerli halk olduğunu savunanların başında Etnograf Aristov gelir. Orta Asya ve Sibirya'da yaşayan Türk dilli halkların bütün boy birliklerini inceleyen Aristov, Kırgızların Wu-sunların torunları olduğunu söylemiştir(Aristov 1897; Aristov 2001). Tabii ki Kırgız tarihini inceleme alanındaki gelişmeler bunun böyle olmadığını göstermiştir.

Sinolog Biçurin de Çin tarihi kaynaklarına dayanarak Tanrı Dağları'nda yaşayan Kırgız-Burutların cetlerinin, Tang devrindeki Kuen Lun Dağları'nda yaşayan Çinlilerin Bolu adını verdikleri halk olduğunu iddia etmiştir(Biçurin 1829).Burut tabiri⁵ ekzoetnonimdir yani başka halklar tarafından verilmiş bir tanımlamadır ve Valihanov'un deyişle "Kırgızlar Çinlilerin dediği gibi "Burut" adını hiç bilmezler, bu sözü hiç duymamışlar; "Burut" adında uruğ ismine de Kırgız içinde rastlanmaz." (Valihanov 1958:324)Alman sinolog W. Shott da "Gerçek Kırgızlar Hakkında" adlı çalışmasında benzer yanlışığa düşmüştür(Mokeev 2010:15; Shott 1965: 129-174).

İkinci görüşe gelince; Kırgızların günümüz Kırgız Cumhuriyeti topraklarına tarihin çeşitli dönemlerinde göç ederek geldiğini savunanların birinci grubuna Fransız oryantalisti Klapproth, Rus bilim adamları Levşin, Miller ve Fişer giriyor. Aynı dönemde yaşayan ve Sibirya üzerine çalışmalar yapan bu bilim adamları, Yenisey Kırgızlarının 1703 yılında Cungar Hanlığı tarafından zorla hanlığın iç bölgelerine göç ettirilmesi olayında, Kırgızların Tanrı Dağları bölgesine göç etmiş olabileceğini düşünmüşlerdir(Levşin 1996:140; Miller 1937; Fişer1774).Bu fikir doğruyu yansıtmamasına rağmen Kırgızların menşei konusunun, bilim adamları tarafından daha hararetli şekilde tartışılmasına sebep olmuştur.

Ünlü bilim adamı Radloff, Kırgızlar hakkında toplanan bilgilerden ve Sibirya ile Türkistan'da yaptığı incelemelerden sonra, Kırgızların Minusin bölgesinden Tanrı Dağları bölgesine IX-X. yüzyıllarda veya XIII. yüzyıldaki Moğol istilasını devrinde gelmiş olabileceğini bildirmiştir(Radloff 1863; Mokeev 2010:11).

Kırgız tarihi hakkında ilk kapsamlı bilimsel çalışmaya imza atan Barthold, Kırgızların birkaç dönemde Tanrı Dağları bölgesine göç ettiklerini iddia eder. IX. yüzyılda Doğu Türkistan'a kaçan Uygurları takip eden Kırgızların buralara göç eden ilk Kırgızlar

⁵ Burut tabiri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk.İsakov 2014:235-237.

olduğunu bildiren tarihçi, ikinci göç dalgasının da Kitan ve Moğolların batıya hareketiyle olduğunu, Kırgızların toplu hâlde göçlerinin de XV. yüzyıldan sonra gerçekleştiğini söylemektedir(Barthold 1963: 513-514). Konuyla ilgili Barthold, “Tumanski Yazması, Kaşgar şehrini *Kırgız, Karluk ve Dokuz Oğuz* ülkelerinin hududunda gösteriyor. Tumanski Yazması'nın Kırgızlar hakkındaki bu haberi çok dikkate değer. Bundan Kırgızların güneye yani şimdi işgal edip oturdukları yerlere göçlerinin MS X. yüzyıldan sonra olmadığına hükmetmek mümkün olurdu. Fakat buna ait ne Gerdizi'de ne Kaşgarlı Mahmud'da ve ne de diğer kaynaklarda hiçbir bilgi kaydedilmemektedir.” diyor (Barthold 2006:61).

Bernştam'ın başını çektiği bazı bilim adamları Kırgızların batıya göçlerinin sürekli olduğunu düşünmüşlerdir(Bernştam2007: 57-70). İlk göçlerin Hun devrinde başladığını, IX. yüzyılda göçlerin arttığını, Moğol devrinde de göçlerin azaldığını ve Moğolistan Devleti'nin XVI. yüzyılda varlığını yitirmesinden sonra bu göçlerin durduğunu söyleyen Bernştam, konuyla ilgili şu tespiti de eklemiştir: “Kırgızlar, günümüz Kırgız halkının bir kısmının da içinde bulunduğu, daha önce Tanrı Dağları'nda yaşayan bütün insanların kültürel başarılarının mirasçıları ve devam ettiricileridir.”(Mokeep 2010:13; Bernştam 1959)

Saadettin Gömeç, Kırgızların Chih-Chih döneminde günümüz Kırgızistan topraklarına geldiğini bildirir. Ona göre, MÖ 50'li yıllarda Hunlar arasındaki bağlar zayıflamaya başladığında, ilk ayrılıklar ortaya çıkmış (MÖ 55), bu sırada kardeşine karşı gelen Çiçi Yabgu ordusunu Kırgızlarla güçlendirerek Minusin havzasındaki Tölös boylarını hâkimiyeti altına almıştır. Böylece Kırgızlar Çiçi ile birlikte ilk defa olarak bugünkü yurtlarına doğru gelmişlerdir (Gömeç 2011:19-20).

Ö. Karaev, Yu. Hudyakov ve T. Çorotegin'in nazariyelerinde, Kırgızların Yenisey'den Tanrı Dağları'na göçü IX. yüzyılın ortalarında, “Büyük Kırgız Devleti” devrinde gerçekleşmiştir(Karayev 2008:105-108; Hudyakov1996:180-185). Bu bilim adamlarının fikirlerine göre, tarihin eski dönemlerinde Yenisey'de oluşan Kırgız halkı, IX. yüzyılda Merkezi Asya'nın tamamında hâkimiyet kurmuşlardır ve Kağanlık'ın kurulmasından az sonra, nedeni bilinmeyen sebeplerle Yenisey Kırgızlarının bir kısmı Tanrı Dağlarına göç etmişler ve hâlen burada yaşamaktadırlar. Bu hipoteze göre, Yenisey ve Tanrı Dağları Kırgızları aynıdır.

Arkeolog Savinov, önemli Kırgız boylarının Sayan Altay bölgesinden Tyan Şan'a (Tanrı Dağları) göçlerinin XIII. yüzyılda başladığını düşünmektedir. Bununla birlikte ona göre Tyan Şan'a asıl Yenisey Kırgız boyları gelmemiştir. Bunlar, zaman içinde Altay ve Cungarya topraklarındaki boylarla karışarak yeni bir kültürün taşıyıcıları sıfatıyla günümüz Kırgız topraklarına gelmişlerdir(Savinov 1984:89-103).

Bu görüşlerin dışında, bilim dünyasına Valihanov tarafından ileri sürüleniki görüşü birleştirmeye çalışan bir görüş de mevcuttur. Buna göre, Kırgız boyları şartlar gereği, Sayan Altay ve Tanrı Dağları yani Doğu Türkistan toprakları arasında göç ederek yaşıyorlardı. Başka bir deyişle Tanrı Dağları'nda yaşayan Kırgız boyları yazın hayvanlarını otlatmak için Sayan Altay bölgelerine kadar gidip geliyorlardı. Mokeep'in fikrinde, aslında bu görüş “Kırgızlar Tanrı Dağlarının yerli halkı idi.” hipotezini içinde barındıran bir görüştür(Mokeep 2010:15-16).

Valihanov'un görüşlerini destekleyen diğer Kazak bilim adamı A. Margulan ve Kırgız tarihçisi A. Hasanov, Manas Destanı'ndan örnekler vererek Kırgızların her sene İrtiş'in ötesine, Altaylar'a kadar göç ettikleri hipotezlerini güçlendirmeye çalışmışlardır(Margulan 1959: 195-197).

Kırgız tarihinde gelinen nokta, günümüz Kırgız halkının eskiden Türkistan'dan Yenisey havzasına kadarki geniş coğrafyada ikamet eden ve içinde birçok etnokomponenti barındıran, uzun ve zorlu süreç sonrasında ortaya çıkan bir halk olduğunu göstermektedir. Burada dikkatimizi çeken nokta da bütün bilim adamlarının, Kırgızların Doğu Türkistan topraklarında eski devirlerden beri yaşadığını kabul ediyor olmasıdır.

Sonuç

En eski Türk halklarından olan Kırgızlar MÖ devirlerden günümüze kadar Doğu Türkistan'ın yerli halklarından biridir. Çin kaynaklarında bunun böyle olduğu açık şekilde görülmektedir. Rusya ile Çin tarafından Batı ile Doğu Türkistan ayrıştırılmadan önce buraların bir bütün olduğunu biliyoruz. Kırgızların yerli halk olduğunu savunanlar da bu hususu dikkate alarak görüşlerini belirtmişlerdir. Hem günümüz Kırgız Cumhuriyeti toprakları, hem de Kırgızlar için dağın öbür tarafı olarak görülen günümüz Uygur Otonom Bölgesi veya Doğu Türkistan toprakları konargöçer Kırgızların ikamet ettikleri bölgelerdir. Kırgızların günümüz Kırgız Cumhuriyeti topraklarına tarihin çeşitli devirlerinde göç ederek geldiğini savunan bilim adamları da Kırgızların önce Doğu Türkistan topraklarına yerleştiğini belirtmektedirler. Günümüz Kırgız halkı X-XV. yüzyıllarda Tanrı Dağları bölgesinde yerli halklarla karışarak ortaya çıktı. Günümüz Kırgız halkının oluşmasında Doğu Türkistan toprakları ve orada yaşayan halklar çok önemli rol üstlendi. Bu sebeplerden ötürü Kırgız tarihi ile Doğu Türkistan tarihi iç içedir ve Doğu Türkistan tarihi eklenmeden Kırgızların tarihi eksik kalır.

Kaynakça

- ARİSTOV, N. A. (1897), *Zametki Ob Etničeskom Sostave Tyurkskih Plemen i Narodnostey i Svedeniya Ob İh Çislennosti. Jivaya Starina*, IV.
- ARİSTOV, N. A. (2001), *Usuni i Kırgızı İli Kara Kırgızı*, Bişkek: İlim Yayınları.
- BARTHOLD, V. V. (1963), *Soçineniya*, II/1, Moskova: Vostoçnaya Literatura.
- BARTHOLD, V. V. (1997), *Kırgız Cana Kırgızstandın Tarihi Boyunça Tandalma Emgekter*, Bişkek: Soros Vakfı Yayınları.
- BARTHOLD, V. V. (2006), *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Ankara: TTK Yayınları.
- BERNŞTAM, A. N. (2007), "K Voprosu o Proishojdenii Kirgizskogo Naroda", *Studia Türkologica*, VI, 59-70.
- BİÇÜRİN, N. Ya. (1829), *Opisaniye Jungarii i Vostoçnogo Turkestana v Drevnom i Nineşnom Sostayanii*, Karl Kray Basımevi.
- BİÇÜRİN, N. Ya. (1991), *İstoričeskoe Obozrenie Oyratov İli Kalmıkov s XV Stoletiya Do Nastoyaşego Vremeni*, Elista: Kalmuk Kitap Basımevi.
- BOROVKOVA, L. A. (1989), *Zapad Tsentralnoy Azii Vo II v. Do Naşey Eri (İstoriko-Geografičeskiy Obzor Po Drevnekitayskim İstoçnikam)*, Moskva: Nauka Yayınları.
- BUHARALI, Eşref (1985), *İslam Kaynaklarına Göre M.S. IX-XI. Yüzyıllardaki Orta Asya Türk Kavimleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- BUTANAEV, V. Ya.; HUDYAKOV, Yu. S. (2000), *İstoriya Eniseyskih Kırgızov*, Abakan: Hakas Devlet Üniversitesi Yayınları.

- FİŞER, İ. E. (1774), *Sibirskaya İstoriya s Samogo Otkritiya Sibiri Do Zavoyevaniya Sey Zemli Rossiyskim Orujiyem*, İmparatorluk Bilimler Akademisi Yayınları.
- GENÇ, Reşat (1981), *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- GÖMEÇ, Saadettin (2011), *Kırgız Türkleri Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınları.
- GRUMM-GRJİMAYLO, G. E. (1982), "Vostoçniy Turkestan", *Entsiklopedičeskiy Slovar Brokgauza i Efrona*, 7,305-311.
- HUDYAKOV, Yu. S. (1979), "Legendarnaya Stsena" İz Kum Tura", *Sibir v Drevnosti*, 105-109.
- HUDYAKOV, Yu. S. (1996), "Kırgızı v Vostoçnom Turkeстане", *Kırgızı: Etnogenetiçeskiye i Etnokultur'niye Protseçci v Drevnosti i Srednevekov'e v Tsentral'noy Azii. Materialı Nauçnoy Konferentsii, Posvyaşennoy 1000-Letyu Eposa "Manas" 22-24 Sentyabrya 1994 Goda*, 180-185.
- HUDYAKOV, Yu. S. (1996), *Kırgızı v Vostoçnom Turkeстане*, Bişkek.
- İSAKOV, Abdrasul (2014), *Kırgız-Moğol İlişkileri (IX-XV. Yy.)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- KARAYEV, Ömürkul (2008), *Türkler ve Kağanlıkları*, çev. Mustafa KALKAN, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Kırgızdardın Cana Kırgızstandın Tarihy Bulaktarı* (2003), 2, Bişkek: Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Yayınları.
- KIZLASOV, L. R. (1969), *İstoriya Tuviv Sredniye Veka*, Moskova: MGU Yayınları.
- KIZLASOV, L. R. (1984), *İstoriya Yujnoy Sibiri v Sredniye Veka*, Moskova: Vıssaya Şkola Yayınları.
- KİSELEV, S. V. (1951), *Drevnaya İstoriya Yujnoy Sibirii*, Moskova Akademiya Nauk Yayınları.
- LEVŞİN, A. İ. (1996), *Opisaniye Kirgiz-Kaysatskih İli Kirgiz-Kazaç'ih Ord i Stepey*, Almata: Sanat Yayınları.
- MARGULAN, A. (1959), "Vıstupleniya Na Nauçnoy Sessii Po Etnogenezu Kirgizskogo Naroda", *Trudı Kirgizskoy Arheologo-Etnografiçeskoj Ekspeditsii*, III, 195-197.
- MİLLER, G. F. (1941), *İstoriya Sibiri*, I-II, Moskova-Leningrad: Bilimler Akademisi Yayınları.
- MOKEEV, Anvar (2010), *Kırgızı Na Altae i Na Tyan'-Şane*, Bişkek: Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Yayınları.
- ONAT, Ayşe vd. (2004), *Han Hanedanlığı Tarihi Bölüm 94 A/B. Hsiung-Nu (Hun) Monografisi*, Ankara: TTK Yayınları.
- OSMONOV, O. C. (2013), "Eski Kırgızlar", çev. Vefa KURBAN, *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2/3, 147-166.
- POSPELOV, E. M. (2008), *Geografiçeskie Nazvaniya Rossii. Toponomiçeskiy Slovar*, Moskova.
- RADLOFF, W. (1863), "Observations sur les kirghis", *Journal Asiatique*, 6/II.
- SAPARALİYEV, Döölötbek, (1999), *Etnopolitiçeskaya İstoriya Oşa i Ego Okrestnostey s XVIII do XIX Vekah*, Bişkek: İlim Yayınları.
- SARAY, Mehmet (2004), *Modern Kırgızistan'ın Doğuşu*, Ankara: TİKA Yayınları.
- SAVİNOV, D. G. (1984), *Narodı Yujnoy Sibiri v Drevnetyurkskuyu Epohu*, Leningrad: İzdatelstvo Leningradskogo Gosudarstvennogo Universiteta.

- SHOTT, W. (1965), *Über die achten Kirgisen*, Berlin.
- SOLTONOEV, Belek (1993), *Kızıl Kırgız Tarihi*, 2, Bişkek: Kırgızstan Yayınları.
- SUPRUNENKO, G. P. (1974), "Nekotorie İstočniki Po Drevney İstorii Kırgızov", *İstoriya i Kultura Kitaya*, 236-248.
- SUPRUNENKO, G. P. (1975), "İz İstorii Vzaimootnoşeniy Tanskoy İmperii s Eniseyskimi Kırgızami", *Sibir, Tsentralnaya i Vostoçnaya Aziya v Sredniye Veka*, 59-64.
- TASKİN, V. S. (1973), *Materialı Po İstorii Syunnu*, Moskva: Nauka Yayınları.
- TAŞAĞIL, Ahmet (2004), *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Ankara: TTK Yayınları.
- VAHİDİ, Aşir (1995), "Uyguristan, Treugolnik Geopolitiçeskogo Vzrıva (Kazakistan-Kitay-Rossiya. Proşloe i Nastoyşee Pograniçnoy Problemi)", *İttipak-Edinstvo Gazetesi*, Nom. 5 /12.
- VALİHANOV, Çokan (1958), *İzbranniye Proizvedeniya*, haz. A. H. MARGULAN, Alma-Ata.
- VALİHANOV, Çokan (1985), *Soçinenie, Sobranie Soçineniy*, 5, Alma-Ata: Kazak Sovyet Ansiklopedisi Yayınları.
- YUDAHİN, Konstantin (2000), *Orusça-Kırgızça Sözdük*, Bişkek: Şam Yayınları.